

Toespraak in de Amsterdamse Studenteneklesia op 16 november 2014 door André Roes

Leven en werk van Anton Tsjechov (1860-1904)

Voorlezing van drie fragmenten uit het werk van Tsjechov

1.

O, hoor die muziek toch eens spelen! Daar gaan ze ons vandaan, een van hen heeft ons helemaal verlaten, voorgoed en wij blijven alleen achter om ons leven opnieuw te beginnen. Wij moeten leven... wij moeten verder leven...

Eens zal er een tijd komen, waarin de mensen zullen weten, waarom dit allemaal zo heeft moeten zijn, waar al dit leed toe heeft gediend, dan zullen er geen geheimen meer bestaan, maar ondertussen moeten wij verder leven... we moeten werken, alleen maar werken! Morgen ga ik alleen weg, ik ga naar school om les te geven en mijn hele verdere leven zal ik wijden aan hen, die er misschien behoefte aan hebben. Het is nu herfst, de winter staat voor de deur, dan ligt alles onder de sneeuw en ik zal werken en nog eens werken...

De muziek speelt zo vrolijk, zo opgewekt en dat maakt, dat je ernaar verlangt om te leven! O, lieve God! De tijd gaat voorbij, ook wij zullen eenmaal voor goed verdwenen zijn, de mensen zullen ons vergeten en zich niet meer herinneren, hoe wij eruit hebben gezien, hoe onze stemmen hebben geklonken en met z'n hoevelen wij waren, maar voor al diegenen, die na ons komen zal ons leed in vreugde zijn verkeerd, dan zal er geluk en vrede op aarde heersen en dan zullen de mensen voor de nu levenden een goed woord over hebben en hen zegenen. O, mijn lieve zusjes, ons leven is nog niet afgelopen! We hebben alles nog voor ons! De muziek speelt zo vrolijk, zo uitbundig en het is net, of er nog maar één stap nodig is om te ontdekken, waarvoor wij leven, waarvoor wij lijden... O, als we dat maar wisten, als we dat maar wisten! - *Anton Tsjechov in 'Drie Zusters'*

2.

Heel Rusland is onze kersentuin. De wereld is enorm groot en prachtig, er zijn talloze verrukkelijke plekjes in te vinden. Bedenk toch eens, Anja: je grootvader, overgrootvader en je voorvaders zijn allemaal landheren geweest, die er lijfeigenen op na hielden, mensen, die een onbeperkte macht over levende zielen hebben uitgeoefend. Of kijken je soms niet van iedere kers in die tuin, van elk blaadje en elke stam levende wezens aan, kun je hun stemmen soms niet horen?.. Die macht over levende menselijke wezens – dat is het immers, wat jullie zo verdorven heeft, jullie allemaal, die van vroeger en die van nu en daar komt het door, dat je moeder, jezelf en je oom al niet meer beseffen, hoe diep jullie in de schulden steken, dat jullie op andermans kosten leven, op kosten van al die mensen, die jullie niet verder dan de keuken laten komen... Wij zijn minstens tweehonderd jaar achterop, wij hebben nog niets, totaal niets verworven, niet eens een vaste en duidelijke kijk op ons verleden hebben we, wij zitten maar te filosoferen, we jammeren maar over onze neerslachtigheid, of drinken wodka. Maar het is toch zo duidelijk als wat, dat wij, om in het heden te kunnen leven, eerst met ons verleden dienen af te rekenen, dat wij er een streep onder moeten zetten en dat wij onze schuld alleen maar in kunnen lossen door al het leed op ons te nemen, alleen door bovenmenselijke inspanning en door onafgebroken hard te werken. Dat moet je toch begrijpen, Anja. - *Anton Tsjechov in 'De Kersentuin'*

3.

Wat wil je, we moeten verder leven! En we zullen leven, oom Wanja! We zullen de lange, lange reeksen van dagen doorkomen, en de lange avonden; geduldig zullen we alle beproevingen dragen, die het lot ons oplegt; we zullen werken voor de anderen, nu en ook als we oud zijn, zonder ons rust te gunnen en als ons uur dan eindelijk slaat, zullen wij gelaten sterven en daarginds, aan gene zijde van het graf, daar zullen wij zeggen, dat wij geleden hebben, dat wij gehuild hebben, dat we verdriet hebben gehad en dan zal God zich over ons ontfermen en dan zullen wij samen, oom Wanja, lieve oom Wanja, een heerlijk stralend en prachtig leven tegemoet gaan, dan zal ons hart van vreugde vervuld zijn en dan zien wij op ons verdriet van nu met vertedering terug, met een glimlach en – en we zullen rust vinden. Ik geloof daarin, oom Wanja, dat geloof ik met heel mijn wezen, hartstochtelijk... Wij zullen rust vinden!
Wij zullen rust vinden! Wij zullen de engelen horen, de hele hemel zullen wij in diamanten zien stralen, we zullen zien, hoe al het boze van deze wereld, al ons leed in genade zal verkeren, waar dan de hele wereld mee vervuld zal zijn en ons leven wordt stil, innig en zoet als een liefkozing. Ja, daar geloof ik in, dat geloof ik vast!... Arme, arme oom Wanja, je huilt... Jij hebt in je leven geen enkele vreugde gekend, maar wacht, oom Wanja wacht... Wij zullen rust vinden... Wij zullen rust vinden! *Anton Tsjechov in 'Oom Wanja'*

Toespraak

'In het algemeen ben ik droevig', schreef Tsjechov eens. Rusland was geen land om erg vrolijk van te worden. Zo is het nog altijd, in het Rusland van Poetin, een hard land, een land van stilstand, bang voor verandering. Nog altijd is er de censuur, de politie, de macht van de staat. Wij mogen hoogstens wat blaffen, zegt de Russische politicologe Sjevtsova (Trouw, 24-9-2014). De liberaal Tsjechov hamerde er steeds op: zolang de censuur het onmogelijk maakt maatschappelijke misstanden aan te klagen, zal het Rusland en de mensen slecht gaan. Wie de waarheid vreest, veroordeelt zichzelf te leven in de leugen. Nu, in 2014, koestert Poetin, als eens de tsaren deden, zegt Sjevtsova, de mythes van de Russische natie, haar 'unieke' waarden, het belang van de Russisch-orthodoxe kerk, in de woorden van Poetin een 'Wonder van God', en dat alles afgeschermd tegen de dreiging van het Westen. Rusland als een belegerde vesting. Een onvrij, paranoïde land, met een harde bovenlaag van nieuwe rijken, alle schaamte voorbij. De journalist Krielaars laat er een aan het woord, de ondernemer Petrovitsj, voorzien van een gouden gebit en zijn inmiddels vierde vrouw: 'Weet je dat er in Rusland helemaal niet zoveel is veranderd sinds het verdwijnen van het communisme... er zijn alleen maar meer dingen te koop. Maar de meerderheid van de bevolking is nog altijd arm... ik was laatst weer eens in Wit-Rusland... Daar is Loekasjenko de baas. Ken je die? Dát is pas een dictator. Zo iemand zou Rusland ook moeten hebben. Democratie is in dit land niet mogelijk, daar is het een veel te grote bende voor!' Tsjechov zou zo'n monoloog zelf opgeschreven kunnen hebben.

'In het algemeen ben ik droevig'. Dat word je niet alleen van de maatschappij. Bij Tsjechov is de menselijke conditie getekend door het verdriet. Er is een verhaal van de jonge Tsjechov over een verliefd stelletje, Ivan en Anna, een meisje met een wipneusje. Zij hengelen wat bij de rivier en dan – 'het ging eigenlijk per ongeluk'- kussen zij elkaar voor het eerst. Na de kus volgde nog een kus, maar het geluk van dit aardse bestaan is broos en kortstondig. In het water blijkt Kolja meegekeken te hebben. En Kolja, broer van Anna met het wipneusje, is een rotjongetje. 'Aha-a-a... jullie zijn aan het zoenen', zei hij. 'Mooi! Ik ga het tegen mama zeggen.' In het werk van Tsjechov hangt een waas van verdriet, klein en groot. Niemand kan in zo weinig woorden verdriet oproepen. In de *Drie Zusters* is er dit dialoogje. 'Hebt u mijn moeder liefgehad.. Ja, heel erg... En zij u ook? .. Dat kan ik mij niet meer herinneren.' Tsjechov merkt het verdriet op waar anderen niets zien. In een van zijn verhalen beschrijft Tsjechov het verscheurend verdriet van de koetsier Iona, die in de winterkou op een vrachtje wacht. Zijn zoon is pas gestorven en aan de eerste de beste klant wil hij zijn verdriet kwijt. 'Zou er onder deze duizenden mensen niet op zijn minst één te vinden zijn die hem wil aanhoren?' Maar niemand luistert, heeft tijd, en wat Iona rest, is wat aanpraten tegen zijn paard, dat 'kauwt, luistert en ademt tegen de handen van zijn baas.'

'In het algemeen ben ik droevig'. Wie het leven van Tsjechov kent, begrijpt wat hij bedoelde. In zijn jeugd loopt hij grote verwondingen op. Zijn vader, een arme kruidenier, een tiran voor zijn vrouw en kinderen, is een religieuze fanaat die zijn kinderen dwingt eindeloze kerkdiensten bij te wonen, in het kerkkoor te zingen, en hen dagelijks slaat. 'Despotie en leugen hebben onze kinderjaren verminkt, wij moesten popen en monniken de hand kussen', zo ben ik 'bang geworden voor religie.' God geve niemand zo'n vader, schrijft hij later in een van zijn verhalen, een vader overigens die hij zijn hele leven zal blijven verzorgen, zonder wrok. Zestien jaar oud, als de failliete vader weglucht naar Moskou, krijgt Tsjechov de zorg over het hele gezin! Niet lang daarna krijgt hij tbc, waar hij, 44 jaar oud, aan zal overlijden. Als beursstudent medicijnen, en schrijver van korte verhalen, zal hij dit vernederde gezin, met ook twee alcoholische broers, in Moskou, in leven houden. Door keihard werken zal hij op den duur een zekere welstand bereiken. In 1891 kan hij zich een klein landgoed permitteren en bouwt hij in de buurt een school. Maar niet alles komt goed. Zijn jeugdijaren trekken diepe sporen in zijn karakter.

Tsjechov was arts, in Moskou, in Jalta, op het platteland. Veel inkomen leverde het niet op, de meeste patiënten behandelde hij gratis. 'De geneeskunde is mijn wettige vrouw, de literatuur mijn minnares. Als de één verveelt, breng ik de nacht bij de ander door.' Hoe badinerend Tsjechov ook over zijn arts-zijn sprak, de geneeskunde speelde een grote rol in zijn leven. In 1890 ondernam Tsjechov een lange, barre reis door Siberië, naar het eiland Sachalin, een Russische strafkolonie, waarvan je nooit meer terugkwam. Hij schreef er een heel boek over, een genadeloos verslag van wat je aan de rand van het christelijke Rusland aantrof. 'Sachalin is een oord van het ondraaglijkste lijden, waaraan wij allen schuldig zijn.' Hij bezoekt gevangenen, spreekt met honderden mensen, slaapt nachten niet na het bijwonen van barbaarse lijfstraffen, ziet de verwildering, de prostitutie. In de kolenmijnen zag hij de uiterste grenzen van menselijke vernedering. Hij speurt naar resten van menselijkheid, die er óók zijn: een dwangarbeider die een krankzinnige dwangarbeidster met epilepsie liefdevol verzorgt. Terug in Moskou schrijft Tsjechov in één lapidaire zin: 'De wereld is mooi, slechts wij, de mensen zijn slecht.' Hoe kun je het in zo'n wereld uithouden? Door mensen tegen te komen, misschien, die Tsjechov in zijn boek aan de vergetelheid ontrukkt. Nikita Trofimow, dwangarbeider, 71 jaar, met een bochel, met over zijn hele lichaam littekens van de zweepslagen, in lompen gekleed, met een opgewekte, goedmoedige blik. Hij werkt als dwangarbeider bij een veerpont. 'Dat is zeker wel zwaar werk?' 'Gaat best, hoogedelgestrengde heer. Er is niemand die me opjaagt, het is niet zwaar... Als ze tegen me zeggen "Ga hout zagen", dan ga ik, als ze zeggen "Ga in het kantoor de kachels aanmaken", dan doe ik dat. Je moet gehoorzamen. Het leven is goed, je moet Gods toorn niet opwekken. Geprezen zij u, Heer.' Jaren later schrijft Tsjechov in de *Drie Zusters*: 'wij zullen eenmaal voorgoed verdwenen zijn, de mensen zullen ons vergeten en zich niet meer herinneren...' De armzalige Nikita, Tsjechov vergat hem niet. Ik vergeet u niet, zegt de God van de bijbel, nog niet de mus die sterft in de dakgoot.

De Russische politicologe Sjevtsova zegt dat het Rusland van Poetin een land zonder hoop is, gedemoraliseerd, afkerig van revolutie, die alles nog veel erger zal maken. Wij Russen zijn onderdanig gemaakt door eeuwenlange slavernij, bevreesd voor de vrijheid, schrijft Tsjechov, onze enige hoop is '200.000 roebel te winnen', en te belijden dat 'met wodka verdriet geen verdriet is.' Onze liberalen en socialisten debatteren in 'overmatige opgewondenheid', om daarna weer terug te vallen in apathie en echt Russisch schuldgevoel. Er is veel geschreven over Tsjechovs vermeende gebrek aan politiek en sociaal engagement. Maar vergis je niet. In zijn verhalen staan scherpe uitspraken tegen het kapitalisme: 'Er bestaat geen rechtmatige rijkdom' ... 'de duivel zelf, die onbekende kracht die de verhoudingen tussen de sterken en de zwakken had geschapen.' Er is die uitval tegen de landadel, in *De Kersentuin*: 'die macht over levende wezens - dat is het immers, wat jullie zo verdorven heeft.' De Russische intelligentsia die 'praat en praat', terwijl het verval doorgaat, de ergernis over Russische journalisten die kletsen over de toekomst 'terwijl je geen broek aan je lijf hebt.' 'Ik ben geen liberaal, geen conservatief... ik haat leugens en geweld in alle vormen... mijn allerheiligste is het menselijk lichaam, gezondheid, verstand, talent, bezielheid, liefde en de meest volmaakte vrijheid, vrijheid van geweld en leugen...' Wie de biografieën van Tsjechov leest, staat verbaasd over zijn uitbarstingen van sociale activiteit, van een zieke man: de steun aan zijn familie; zijn artspraktijk; werk aan gezondheidsprojecten, bij hongersnoden en uitbraken van epidemieën, bij het opzetten van een tbc-sanatorium, projecten voor het onderwijs. Werk, ondanks twijfel, moedeloosheid en wanhoop, over de domheid, traagheid, onverschilligheid in de Russische maatschappij, met die taaie structuren van het kwaad. Nodig is 'ononderbroken arbeid, elk uur is kostbaar'. Als dit vergeefs lijkt of niets uithaalt, berust dan op de goede manier. 'Ik neem mijn verdriet op me', zegt Sonja in *Oom Wanja*, 'en ik zal het geduldig dragen.' Maar Tsjechov was zeker geen stoïcijn! In een van zijn latere verhalen *Zaal 6*, laat hij een zekere Ivan zijn afkeer uitspreken voor het levensverachtende stoïcisme, dat misschien wel het lijden dooft door erin te berusten, maar ook het vermogen tot mededogen en verontwaardiging! Je kunt niet leven zonder een zekere berusting, daarvoor is moed nodig, dat is de edele resigntatie.

Tsjechov wist dat. Maar je kunt ook niet leven zonder hoop. Wie gelooft en hoopt, weet dat het laatste woord nog niet gezegd is.

Was Tsjechov gelovig? Het is gebruikelijk om Tsjechov als agnost voor te stellen, en uit te spelen tegen de gekwelde Godzoekers als Dostojewski en Tolstoj. Maar dat is te gemakkelijk. Tussen 'God bestaat' en 'God bestaat niet', is er een enorme ruimte, de Rus trekt altijd naar de uitersten, zegt Tsjechov. Je moet God niet vernederen en verlagen tot het niveau van ons begripsvermogen: het zijn uitlatingen van de intellectueel Tsjechov, uiterst kritisch tegen de Russische orthodoxie, getekend door het misvormde christendom van zijn jeugd, getekend door zijn existentiële twijfels. Van een agressief atheïsme moest hij niets hebben. Spotten doet men alleen met datgene wat echt belachelijk is of wat men niet begrijpt, schrijft hij ergens. 'Je moet aan God geloven, en als je dat niet kunt, zoek dan geen drukte, geen lawaai, maar zoek, zoek eenzaam, alleen met jezelf en je geweten', schrijft hij.

De kern van Tsjechovs geloof is: er moet iets zijn dat zal triomferen, alles zal helen. 'Er zal een tijd komen', zegt Irina in de *Drie Zusters*, 'waarin de mensen zullen weten, waarom dit allemaal zo heeft moeten zijn, waar al dit leed toe heeft gediend, dan zullen er geen geheimen meer bestaan, maar ondertussen moeten wij verder leven... we moeten werken, alleen maar werken!' Tegen deze verzuchting neuriet de arts Tsjeboetykin: 'het doet er allemaal niets toe.' Dat is de stem van de twijfel, het cynisme, de wanhoop, de stem die we in ons blijven horen en die ons plaagt, ook Tsjechov. 'Men zegt, aan het einde triomfeert de waarheid, maar dat is niet waar...' 'Het enige wat je kunt doen, mijn vriend, is het onverzoenlijke protest, daarin ligt het zout van het leven!' Niet berusten, werken, blijven hopen. 'Over twee, driehonderd jaar zal het leven op aarde onvoorstelbaar mooi en verrukkelijk zijn', zegt de officier Wersjinin in de *Drie Zusters*. Maar daar moet je iets voor doen, zegt Tsjechov elders, ongewoon fel tegenover de mensen die zijn toneelwerk verkeerd begrijpen. 'Ik wil de mensen laten zien: begrijp toch, hoe verkeerd en verveeld jullie leven.' Ga anders leven, maar wel in het licht dat ver weg schijnt en af en toe al in deze wereld doorbreekt.

Ten slotte nogmaals die tekst uit *Oom Wanja*, uitgesproken door Sonja, slachtoffer van een ongelukkige liefde. Het is één van de grote, majesteitelijke teksten bij Tsjechov, waar de stem van de twijfel en de wanhoop verstomt, één van die grote teksten die het leven ópen trekken en je voluit adem laten halen, en die de vraag of Tsjechov gelovig was, academisch maakt. 'En we zullen leven, oom Wanja! We zullen de lange, lange reeksen van dagen doorkomen, en de lange avonden; geduldig zullen we alle beproevingen dragen, die het lot ons oplegt; we zullen werken voor de anderen, nu en ook als we oud zijn, zonder ons rust te gunnen en als ons uur dan eindelijk slaat, zullen wij gelaten sterven en daarginds, aan gene zijde van het graf, daar zullen wij zeggen, dat wij geleden hebben, dat wij gehuild hebben, dat we verdriet hebben gehad en dan zal God zich over ons ontfermen en dan zullen wij samen, oom Wanja, lieve oom Wanja, een heerlijk stralend en prachtig leven tegemoet gaan, dan zal ons hart van vreugde vervuld zijn en dan zien wij op ons verdriet van nu met vertedering terug, met een glimlach en – en we zullen rust vinden. Ik geloof daarin, oom Wanja, dat geloof ik met heel mijn wezen, hartstochtelijk... Wij zullen rust vinden! Wij zullen de engelen horen, de hele hemel zullen wij in diamanten zien stralen, we zullen zien, hoe al het boze van deze wereld, al ons leed in genade zal verkeren, waar dan de hele wereld mee vervuld zal zijn en ons leven wordt stil, innig en zoet als een liefkozing. Ja, daar geloof ik in, dat geloof ik vast!...'